

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.3.1>

W SPRAWIE CHARAKTERYSTYKI SPOSOBÓW OCHRONY PRAWA PRACY URZĘDNIKÓW PAŃSTWOWYCH

Liudmyla Apanaskovych

*studentka Katedry Zabezpieczenia Prawnego Działalności Gospodarczej Charkowskiego Narodowego
Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)*

ORCID: 0000-0003-2203-0457

e-mail: LdmApanaskovych@ukr.net

Adnotacja. Znaczenie artykułu polega na tym, że służba publiczna jest złożona w swojej istocie i treści, dlatego wymaga specjalnego podejścia do regulacji pracy tej kategorii pracowników, w szczególności stworzenia niezbędnych warunków do realizacji przez nich prawa do pracy. Prawo urzędników państwowych do ochrony praw pracowniczych jest materialnym subiektywnym prawem wyrażonym w zdolności urzędnika państwowego do sięgania po określone sposoby ochrony, stosowania środków o charakterze prawnym w celu przywrócenia jego naruszonego lub zakwestionowanego prawa. W artykule na podstawie analizy poglądów naukowych naukowców zaproponowano autorską definicję pojęcia sposobów ochrony praw pracowniczych pracowników publicznych. Wyróżniono i nadano charakterystykę odpowiednim metodom ochrony. Zaznaczono, że wymienione w artykule sposoby ochrony praw pracowniczych powinny być stosowane kompleksowo, czyli łączone, co zwiększy skuteczność i efektywność takiej ochrony. Ustalono, że sposób ochrony praw pracowniczych urzędników państwowych jest najbardziej odpowiedni do zrozumienia jako zbiór ustawowo określonych działań, które są wykonywane przez urzędników państwowych i/lub organy władzy publicznej w celu realizacji przez pierwszych ich uprawnień przyznanych przez przepisy obowiązującego prawa podczas wykonywania pracy.

Słowa kluczowe: sposób, metoda, ochrona, prawa pracy, urzędnicy państwowi, regulacja prawna.

TO THE CHARACTERISTICS OF WAYS TO PROTECT THE LABOR RIGHTS OF CIVIL SERVANTS

Liudmyla Apanaskovych

*Applicant at the Department of Legal Support of Economic Activities
Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-2203-0457

e-mail: LdmApanaskovych@ukr.net

Abstract. The relevance of the article is that the civil service is complex in nature and content, and therefore it requires a special approach to regulating the work of this category of workers, in particular the creation of the necessary conditions for them to exercise their right to work. The right of civil servants to protection of labor rights is a substantive subjective right, expressed in the ability of a civil servant to resort to certain means of protection, to apply legal measures to restore his violated or challenged right. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, proposes the author's definition of the concept of ways to protect the labor rights of civil servants. The characteristic methods of protection are singled out and given a description. It is noted that the methods of protection of labor rights listed in the article should be used comprehensively, i.e. combined, which will increase the efficiency and effectiveness of such protection. It is determined that the method of protection of labor rights of civil servants is most appropriate to understand as a set of legally defined actions performed by civil servants and/or public authorities to implement the first powers granted to them by current legislation during employment.

Key words: method, method, protection, labor rights, civil servants, legal regulation.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Людмила Апанаскович

*здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-2203-0457

e-mail: LdmApanaskovych@ukr.net

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що державна служба є складною за своєю сутністю та змістом, тому вона вимагає особливого підходу до регулювання праці цієї категорії працівників, зокрема створення необхідних умов для реалізації ними свого права на працю. Право державних службовців на захист трудових прав – це матеріальне суб'єктивне право, виражене у можливості держслужбовця звертатись до певних способів

захисту, вживати заходів правового характеру для відновлення його порушеного чи оскаржуваного права. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, ми запропонували власне визначення поняття способів захисту трудових прав державних службовців. Виокремлено та надано характеристику відповідних способів захисту. Відзначено, що перелічені у статті способи захисту трудових прав повинні використовуватись комплексно, тобто поєднуватись, що дасть змогу підвищити ефективність та результативність такого захисту. Визначено, що спосіб захисту трудових прав державних службовців найбільш доцільно розуміти як сукупність законодавчо визначених дій, які вчиняються державними службовцями та/або органами державної влади задля реалізації першими наданих їм нормами чинного законодавства повноважень під час здійснення трудової діяльності.

Ключові слова: спосіб, метод, захист, трудові права, державні службовці, правове регулювання.

Вступ. Державна служба є складною за своєю сутністю та змістом, тому вона вимагає особливого підходу до регулювання праці цієї категорії працівників, зокрема створення необхідних умов для реалізації ними свого права на працю. Право державних службовців на захист трудових прав – це матеріальне суб'єктивне право, виражене у можливості держслужбовця звертатись до певних способів захисту, вживати заходів правового характеру для відновлення його порушеного чи оскаржуваного права. При цьому у загальному концептуальному сенсі право державних службовців на захист трудових прав є правом, на якому вибудовується фундамент належного функціонування правового механізму гідної праці державних службовців, адже воно дає змогу у кожному конкретному випадку виправляти недоліки впровадження концепції гідної праці на державній службі, а також негативну практику реалізації положень чинного законодавства та договорів, у яких ця концепція вже втілена (Панченко, 2019: 148). Водночас забезпечення реалізації права на працю державних службовців є фактично неможливим без створення дієвих механізмів захисту трудових прав цієї категорії працівників, яке реалізується у відповідних формах. Втім, дослідження форм захисту трудових прав державних службовців буде неповним без розгляду способів їх реалізації, адже у найбільш загальному розумінні спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, що дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось (Бусел, 2004: 1178).

Основна частина. Окремі проблемні питання, пов'язані із захистом трудових прав державних службовців у своїх наукових працях розглядали Ю.В. Баранюк, В.С. Венедиктов, М.І. Гордієнко, М.І. Іншин, Р.З. Лівшиць, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, О.М. Ярошенко та багато інших учених. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень, у юридичній літературі відчувається брак робіт, присвячених встановленню кола та характеристик способів захисту трудових прав державних службовців.

Мета статті полягає у визначенні кола та наданні характеристики способів захисту трудових прав державних службовців.

Результати. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, що дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось (Бусел, 2004: 1179). М.І. Панов зазначає, що з об'єктивної сторони спосіб являє собою певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовує особа в процесі здійснення суспільно небезпечного посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які поєднуються з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину (Панов, 1982: 44). Варто відзначити, що в науковій літературі поняття способу досить часто ототожнюється з категорією «метод».

Метод, як пишуть В.О. Яременко та О.М. Сліпушко, – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання (Яременко, Сліпушко, 1999). Відповідно до точки зору Ю.П. Битяка, метод – це спосіб, прийом, засіб досягнення цілі. В державному управлінні, як зазначає автор, під методом розуміють засоби практичної реалізації завдань та функцій виконавчих функцій органів управління. Інакше кажучи, метод управління – це спосіб здійснення управлінських функцій, впливу суб'єкта управління на об'єкт (Битяк, Зуй, 1996: 70). Метод, як доводить О.Ф. Скакун, – це шлях до визначеної мети. Вибір методу диктують об'єкт і предмет дослідження. Синонімом терміна «науковий метод» (у широкому його розумінні) є термін «науковий підхід», що означає принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження (Скакун, 2006: 28). А.Є. Конверський переконливо доводить, що у широкому розумінні слова метод – це «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних завдань. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання й дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату у певній сфері діяльності. Метод – це інструмент для вирішення головного завдання науки, яким є відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції та дедукції, аналізу й синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень (Конверський, 2010: 24–25).

Отже, з наведеного випливає, що метод вчені здебільшого тлумачать як сукупність прийомів, інструментів, способів та засобів, які використовує суб'єкт для досягнення кінцевої мети відповідної діяльності. З огляду на це можемо впевнено стверджувати, що поняття методу є ширшим, ніж категорія способу, тобто вони співвідносяться між собою як загальне та частина. Щодо представленої у роботі проблематики, то варто відзначити, що в науковій літературі склався досить неоднозначний підхід до сутності категорії «спосіб захисту». Так, наприклад, О.П. Сергєєв пише, що способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміються закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких відновлюються (визнаються) порушені (оспорювані) права й здійснюється вплив на правопорушника (Егоров

и др., 1997: 270). Д.М. Чечот, Ю.Д. Притика зазначають, що способи захисту прав – це передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист прав. Вони є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових або юрисдикційних дій, які спрямовані на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав (інтересів) або на припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення. Саме застосування конкретного способу захисту порушеного або оспорюваного права (інтересу) є метою та результатом діяльності із захисту прав (Чечот, 1969: 13; Притика, 2006: 34).

Отже, спосіб захисту трудових прав державних службовців найбільш доцільно розуміти як сукупність законодавчо визначених дій, які вчиняються державними службовцями та/або органами державної влади задля реалізації першими наданих їм нормами чинного законодавства повноважень під час здійснення трудової діяльності. Проведений аналіз наукових поглядів учених та норм чинного законодавства дав змогу виокремити такі найбільш ефективні способи захисту трудових прав державних службовців.

1) Підписання контракту, зміна правовідношення та розірвання контракту (зміна формулювання причини звільнення). Якщо говорити про загальні категорії працівників, то укладення трудового договору як спосіб захисту трудових прав застосовується, якщо роботодавець ухиляється від укладення такого договору з особою, з якою він зобов'язаний був його укласти. Це може бути тоді, коли попередньо було обумовлено, що роботодавець прийме на роботу молодого спеціаліста за державним замовленням (Гетьманцева, Козуб, 2009: 40), адже ст. 197 КЗпП України зазначає, що молодим спеціалістам – випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (Гетьманцева, Козуб, 2009: 40). В контексті представленої проблематики варто відзначити, що нормами чинного законодавства з 2020 року досить змістовно визначено порядок укладання, зміни та припинення контракту. Досягненню цього сприяло прийняття «Порядку укладання контрактів про проходження державної служби», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 року № 494.

2) Визнання наказу, розпорядження або дій керівництва незаконним. Так, відповідно до ст. 7 ЗУ «Про державну службу», державний службовець має право на оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності (Про державну службу, 2015). Окрім того, ст. 41 того ж нормативно-правового акта передбачає, що висновок, який містить негативну оцінку за результатами оцінювання службової діяльності, може бути оскаржений державним службовцем у порядку, визначеному ст. 11 цього Закону. Відповідно до останньої, у разі порушення наданих цим Законом прав або виникнення перешкод у реалізації таких прав державний службовець у місячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про це, може подати керівнику державної служби скаргу із зазначенням фактів порушення його прав або перешкод у їх реалізації (Про державну службу, 2015).

3) Індexсація заробітної плати. Індexсація – це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами механізм підвищення грошових доходів громадян, який дає можливість частково або повністю відшкодувати їм дорожчання споживчих товарів і послуг. Індexсації підлягають грошові доходи громадян, які не мають разового характеру, в тому числі оплата праці (грошове забезпечення), суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, грошова компенсація під час поновлення на роботі, інші виплати, якщо відповідно до законодавства вони здійснюються із середньої заробітної плати (Теліпко, Дутова, 2009: 264). Заробітна плата державних службовців, а також працівників державних органів, які виконують функції з обслуговування, посадові оклади яких на законодавчому рівні востаннє були підвищені Постановами КМУ від 15 січня 2020 року № 16 та від 24 грудня 2019 року № 1112 з 1 січня 2020 року, в лютому 2021 року підлягає індexсації на коефіцієнт 3,8. Заробітна плата провідних спеціалістів і спеціалістів державних органів, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва та Севастополя, а також на територію одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення, посадові оклади яких востаннє були підвищені відповідно до Постанови КМУ від 9 жовтня 2020 року № 940 з 1 липня 2020 року (підкатегорії В2 і В3 категорії В), в лютому 2021 року підлягає індexсації на коефіцієнт 3,5. Заробітна плата робітників, зайнятих обслуговуванням органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інших органів, умови оплати праці яких передбачені Наказом Міністерства праці України від 2 жовтня 1996 року № 77, яким місячні посадові оклади востаннє були підвищені з 1 вересня 2020 року, в лютому 2021 року підлягає індexсації на коефіцієнт 3,2 (Індexсація заробітної плати працівників у лютому 2021 року, 2021).

Варто відзначити, що на новий 2021 рік планується реформування системи оплати праці державних службовців. У чому воно полягає? Кабінет Міністрів схвалив Розпорядження «Про підготовку та реалізацію експериментального проекту щодо запровадження системи оплати праці державних службовців на основі класифікації посад» від 27 травня 2020 року № 622-р. Реформа спрямована на підвищення ефективності державної служби та передбачає встановлення посадових окладів на основі класифікації посад відповідно до об'єктивної цінності кожної посади згідно з рівнем відповідальності та навантаження. Рівень заробітної плати кожного державного службовця буде залежати від результатів його роботи (Шоботенко, 2021).

4) Компенсація витрат і виплата матеріальної допомоги. Зміст зазначеного способу захисту державних службовців ґрунтується на положеннях КЗпП та Закону України «Про державну службу». Так, відповідно до статті 5 КЗпП, гарантією реалізації особою права на працю є компенсація відповідно до законодавства

матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість. Окрім того, робота у вихідний день може компенсуватися, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі (ст. 72) (Кодекс законів про працю України, 1971). Слід також назвати ст. 56 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої для виконання невідкладних або непередбачуваних завдань державні службовці, для яких законом не передбачено обмежень щодо роботи, на підставі наказу (розпорядження) керівника державної служби, про який повідомляється виборний орган первинної профспілкової організації (за наявності), зобов'язані з'явитися на службу й працювати понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час. За роботу в зазначені дні (час) державним службовцям надається грошова компенсація у розмірі та порядку, визначених законодавством про працю, або протягом місяця надаються відповідні дні відпочинку за заявами державних службовців (Про державну службу, 2015). Державному службовцю відшкодовуються витрати та надаються інші компенсації у зв'язку з направленням у відрядження в порядку й розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Щодо матеріальної допомоги, то, відповідно до «Порядку надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань», державним службовцям матеріальна допомога може надаватися один раз на рік у розмірі середньомісячної заробітної плати на підставі особистої заяви. Рішення про надання такої допомоги державним службовцям приймається керівником державної служби у державному органі в межах затвердженого фонду оплати праці. Рішення про надання керівнику структурного підрозділу зі статусом юридичної особи публічного права місцевої державної адміністрації та його заступнику матеріальної допомоги приймається керівником відповідного структурного підрозділу зі статусом юридичної особи публічного права місцевої державної адміністрації за погодженням із головою відповідної місцевої державної адміністрації (Про затвердження Порядку надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, 2016).

5) Відновлення становища, яке існувало до порушення права. Зміна трудових правовідносин як спосіб захисту трудових прав застосовується у випадку, коли власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган повинен перевести за згодою працівника на іншу роботу згідно з медичним висновком (ст. 170 КЗпП України), однак не вчиняє цього. Такий спосіб захисту здебільшого поєднується з визнанням права й примушенням до виконання обов'язку. Розірвання трудового договору як спосіб захисту трудових прав може застосовуватись, зокрема, у випадку, передбаченому ст. 199 КЗпП України. Так, зазначеною статтею передбачено, що батьки, усиновителі та піклувальники неповнолітнього, а також державні органи й службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, зокрема строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси (Гетьманцева, 2009: 40).

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки представленого наукового дослідження, маємо констатувати, що наведений нами перелік способів захисту трудових прав державних службовців не може претендувати на вичерпність, адже їх перелік може бути значно ширшим та змінюватися залежно від роду та виду державної служби. Окрім того, не можна не відзначити той факт, що перелічені у роботі способи захисту трудових прав повинні використовуватись комплексно, тобто поєднуватись, що дасть змогу підвищити ефективність та результативність такого захисту. Ми переконані в тому, що наведені нами способи є важливим превентивним інструментом від порушення законних прав, свобод та інтересів працівників, які є державними службовцями.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право (Загальна частина). Харків : Національна юридична академія України, 1996. 158 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / за ред. В.Т. Бусела. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гетьманцева Н.Д., Козуб І.Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37–42.
4. Егоров І.Д., Елісеев І.В., Іванов А.А., Кротов М.В. і др. Гражданское право : учебник. Ч. 1. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 1997. 600 с.
5. Індексція заробітної плати працівників у лютому 2021 року. URL: <http://www.zarplata.co.ua/?p=9807#:~:text=Заробітна%20плата%20державних%20службовців%2C%20а,КМУ%20від%2015.01.2020%20р.&text=№%201112%20з%201%20січня,на%20коефіцієнт%20-%203%2C8>.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII.
7. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. 42 тис. слів / укладачі В.О. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Аконті, 1999.
8. Основи методології та організації наукових досліджень : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А.Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
9. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Высшая школа, изд-во при Харьковском университете, 1982. 162 с.
10. Панченко М.В. Право на захист трудових прав у світлі концепції гідної праці державних службовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 145–149.
11. Притика Ю.Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис. ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 632 с.
12. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII.

13. Про затвердження Порядку надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2016 року № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2016-p#n8>.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
15. Теліпко В.Е., Дутова О.Г. Трудове право України : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 456 с.
16. Чечот Д.М. Проблемы защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Ленинград, 1969. 13 с.
17. Шоботенко Л.М. Оплата праці державних службовців – 2021. URL: <https://rbb.radnyk.ua/posts/oplata-praczi-derzhavnyh-sluzhbovcziv-2021>.

References:

1. Bytiak Yu.P., Zui V.V. (1996). Administratyvne pravo (Zahalna chastyna) [Administrative law (General part)]. Kh.: Nats. yur. akad. Ukrainy. 158 p. [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language] / [za red. V.T. Busela]. K. : Irpin : VTF "Perun", 2004. 1440 s. [in Ukrainian].
3. Hetmantseva N.D., Kozub I.H. Zasib, sposib i forma zakhystu trudovykh prav [Means, method and form of protection of labor rights]. Advokat. 2009. № 11. pp. 37–42 [in Ukrainian].
4. Egorov I.D., Eliseev I.V., Ivanov A.A., Krotov M.V. i dr. (1997). Grazhdanskoe pravo [Civil law]. Uchebnyk. Ch. 1. 2-e izd., pererab. i dop. M.: Prospekt. 600 p. [in Russian].
5. Indeksatsiia zarobitnoi platy pratsivnykiv u liutomu 2021 roku [Indexation of salaries of employees in February 2021]. URL: <http://www.zarplata.co.ua/?p=9807#:~:text=Zarobitna%20plata%20derzhavnykh%20sluzhbovtziv%2C%20a,KMU%20vid%2015.01.2020%20r.&text=№%201112%20z%201%20sichnia,na%20kofitsiient%20-%203%2C8> [in Ukrainian].
6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine] vid 10.12.1971 № 322-VIII [in Ukrainian].
7. Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. U 4-kh t. 42 tys. sliv. Ukladachi V.O. Yaremenko, O.M. Slipushko. K.: "Akoni", 1999 [in Ukrainian].
8. Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]: Navch. posib. dlia studentiv, kursantiv, aspirantiv i adiuntiv / za red. A.Ie. Konverskoho. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2010. 352 p. [in Ukrainian].
9. Panov N.I. (1982). Sposob soversheniia prestupleniia i ugovnoia otvetstvennost [Method of committing a crime and criminal liability]. Kharkov.: Vishcha shk., izd-vo pri Khark. un-te. 162 p. [in Russian].
10. Panchenko M.V. Pravo na zakhyst trudovykh prav u svitli kontseptsii hidnoi pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv [The right to protection of labor rights in the light of the concept of decent work of civil servants]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 12. pp. 145–149 [in Ukrainian].
11. Prytyka Yu.D. Teoretychni problemy zakhystu prav uchasykiv tsyvilnykh pravovidnosyn v treteiskomu sudi [Theoretical problems of protection of the rights of participants of civil legal relations in arbitration court]: dysertatsiia. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 2006. 632 p. [in Ukrainian].
12. Pro derzhavnu sluzhbu [On civil service]: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia derzhavnym sluzhbovtziv materialnoi dopomohy dlia vyrishennia sotsialno-pobutovykh pytan [On approval of the Procedure for providing material assistance to civil servants to address social and domestic issues] / zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 serpnia 2016 r. № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2016-p#n8> [in Ukrainian].
14. Skakun O.F. Teoriia derzhavy i prava (Entsyklopedychnyi kurs) [Theory of State and Law (Encyclopedic Course)]: [pidruchnyk]. Kharkiv: Espada, 2006. 776 p. [in Ukrainian].
15. Telipko V.E., Dutova O.H. Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine]: Navch. Posib / za zah. red. Telipko V.E.: K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2009. 456 p. [in Ukrainian].
16. Chehot D.M. Problemy zashchity subektivnykh prav i interesov v poriadke neiskovykh proizvodstv sovetского grazhdanskogo protcessa [Problems of protection of subjective rights and interests in the order of non-disclosure proceedings of the Soviet civil procedure]: Avtoref. dis. ... dokt. iurid. nauk. L., 1969. pp. 13. [in Russian].
17. Shobotenko L.M. Oplata pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv – 2021 [Remuneration of civil servants – 2021]. URL: <https://rbb.radnyk.ua/posts/oplata-praczi-derzhavnyh-sluzhbovcziv-2021> [in Ukrainian].